یەسو ساوك و چۆبان

هەردەوێلَ کاکەیی

خوێنەری بەرێز :

یەسو ساوكو چۆبان باوكو کورن «یەسو ساوك» باوکی «چۆبان»ە . ئەم دوو زاتە هەردوکیان شاعیرنو لە شیعر نووسیندا شارەزاییەکی چاکیان هەبووە ، داخی گرانم بەرهەمی ئەم دوو هونەرە وەکو بەرهەمی هەزارەها هونەرو ناوداری نەتەوەکەمان کۆ نەکراوەتەوەو ناویانیش تائێستا بە وون بوویی ماوەتەوە . جا لێرەدا بە دەرفەتی دەزانم چەند دێرێك لە ژیانو سەرگوزەشتەی ئەم دوو بەرێزەتان پێشکەش بکەم لەگەڵ هەڵبژاردەیەك لە شیعرەکانیان .

یەکەم – یەسو ساوك

یەسو ناوی یوسف کوری جەمال کاکەیی یە ، بەناوبانگە بە «یەسو ساوك» یەسو کورتکراوەی «یوسف» ەو «ساوك» یش نازناویەتی .

ساڵی (١٨٣١ز) لە دێی «قەڵخانلوی گەورە» لە هەرێمی «دووز خورماتوو» هاتووەتە دنیاوە ، بە منداڵی لای مەلاکانی ئەو سەردەمە فێری خوێندنو نووسین بووە ، پلەی زانیاریو زیرەکی بەرز بووە ، زۆربەی هۆنراوەکانی هەجوی کۆلکە مەلاکانو شێخو دەرەبەگەکانی ئەو سەردەمە دەکات . لە ناوەرۆکی بەرهەمەکانی وا دەردەکەوێت لە نووسینو دارشتنی شیعردا بە تایبەتی شێوەی هەجوو دەستێکی بڵندی هەبووە . گەلێ کەس لە پیرە پیاوانو زانایانی کاکەیی ناوی ئەم زاتەیان بیستووەو زۆر شتیش دەربارەی دەگێرنەوە . لەگەڵ شاعیری بەناوبانگی کورد شێخ رەزای تاڵەبانیدا (١٨٣٥–١٩٠٩ز) شەرە شیعریان کردووە . لە دەورو پشتی ساڵی ١٨٩٨ی ز شیعرێکی بۆ نووسیوە بە ناونیشانی «ئەی شێخ نمازت . ئەی شێخ نمازت» بەڵام بە داخەوە ناتوانین تەنها خشتێك لەو شیعرە بخەینە پێش چاوی خوێنەری ئازیز لەبەر ئەوەی لەگەڵ ئەدەبو خەڵکی ئەمرۆدا ناگونجێت چونکە سەرانسەری شیعرەکە جنێوو قسەی ناشیرینو تیرو توانجی نارەوایە . جا پێش ئەوەی هۆنراوەکە بگات بە دەستی شێخ رەزا لە لایەن گرۆی نامەردانەوە سپێرراوە بە دارو دەستەی رژێمی عوسمانلی چەپەڵ ئەوانیش دەست بەجێ دەیگرنو لە کونجی بەندیخانەدا زنجیری دەکەن بە تاوانی زەندیقو بێ ئاینەوە . تووشی گەلێ کۆسبو دەردەسەری دەکەن لە پاشان دەیانەوێ فەرمانی خنکاندنی بۆ دەربکەن بۆیە سەی خەلیل ئاغا کە سەرەك هۆزی کاکەیی

پەسو ساوك

ئەو سەردەمەدا شێرانە دەکەوێتە کۆشش‌و تەقەلا کردن
مەردانە دەتوانێت لە بەندیخانەو خنکاندن رزگاری
کات . بۆیە دەبینین شاعیر لەم چوار خوانیەدا گلەیی‌و سەر
شتی خۆی لە هەندێ کۆلکە مەلا دەکات‌و دەڵێ :—

فتوای مەڵلای بێ دین‌و ئیمان
مشان حەبس کەرد چە گۆشەی زیندان
ەدب تۆ بە عەشق رەسوولێ نازدار
مەڵلای گەزاف واچ بکەر گرفتار

سەی وەلی کوڕی سەی سەلیم کاکەیی‌یە بەتیرە سەیید مستەفایی‌یە (١٧٨٠–١٨٧٤ز) یەکێکە لە سەرەك هۆزەکانی کاکەیی ئەو سەردەمە ، لە دێی «**قەڵخانلوی گەورە**» دەنیشت ، ئەم ناودارە بە زیرەکی‌و وریایی‌و چاو تیری‌و سواریێ ئازاو بە جەرگێ ناوی دەرکردووە ، گەلێ پەسو ساوکی خۆش ویستووەو رێزی لێ گرتووەو هەمیشە دەستی یارمەتی بۆ درێژکردووە ، لە کارو باری گرنگدا بیرو رای سەندووەو زۆر جاریش لە قسەی دەرنەچووە ، ئەم زاتە (٩) نۆ کوڕی هەبووە بەناو بانگترین کەسیان ئەمانەی خوارەوەیە کەوا وەچەیان پرش‌و بڵاو بوونەتەوە بەناو هەموو هۆزی کاکەییدا :—

«سەی کاکی ، سەی شەمسالی ، سەی قاسم ، سەی بەلخ ، سەی مراد» .

پەسو ساوك ئەم دوو خشتەی شیعرەی لە سەر مردنی باوك‌و کوڕێکی سەی وەلی‌و مامی هەڵبەستووە کەوا ئافرەتەکانی هۆزەکەی لەگەلێ شیوەندا دەیگێڕنەوە :

(حەمید) و (سەلیم) شەمامەی دەس بی
هەر یەکێش وە ڕووی سەد هەزار کەس بی
هەر چە (ئاغجەمەشەت) تا (دامرقاپی)
گشت رۆرۆشانەن پەی ئاغە (کاکی) .

* * *

شاعیرمان لەگەلێ زانای ئاین پەروەری کاکەیی دەروێش هەژار گەرمیانیدا (١٨٧٥–١٨٧٦ز) پەیوەندی هەبووەو زانیاریشی لی‌ی بەدەست هێناوە .

لە دەورو بەری ساڵی ١٨٨٨ی‌ز لە دێی (قەڵخانلوی گەورە) وە بار دەکەن بۆ دێی (هەفتەغار) ی داودە لە هەرێمی (داقوق) لەوێ بەشکارتە کێڵی‌و سەپانی‌و جوتیاری‌و شوانی‌و گاوانی ژیانی بردووەتەسەر لە پێناوی پەیدا کردنی نان‌و رۆزی بۆ ماڵ‌و منداڵەکانی .

شاعیرمان جارێکیان شکارتەکەی پاك کردووە لە خەرماندا عەلی ئاغا کە یەکێك بووە لە سەرۆکەکانی هۆزی (داودە) دەیەوێت زەکاتی لێ وەربگرێت ئەویش ڕووی لێ دەکاو پی‌ی دەڵێ :

رەئیس (هەفتەغار) ئاغای هەردۆ زەن
توخوا عەلی ئاغا گۆزەی نەفت وە چەن
یەکێ چە بەرەی های نەفت بۆ
چ تەور حوکماتش وی تەورە زەفت مۆ
سەدکە بەگزادەی خاڵوان (گلی)
عەیبێکت هەیە نەختێ وە ملی .

عەلی ئاغا بەبیستنی ئەم شیعرە گەلێ دلێ خۆش بووەو دەستی کردووە بە قاقای پێکەنین‌و لە زەکاتیش عافی کردووە . رۆژێکی تر عەلی ئاغا بۆ گاڵتەوگەپ سەر دەناتە سەری‌و پی‌ی دەڵێ :

هۆ یەسوە کۆرە ، هۆ یەسوە کۆرە
جامێ ئاو بێرە دەستم بشۆرە
یەسویش لە قسەی خۆی دانامێنێ‌و دەست بەجێ بەم دوو خشتە شیعرەی خوارەوە وەڵامی ئاغای ناو براو دەداتەوە :
کلاوی نەوو بنەر وە سەرت
بلە وە دمای پیشەی پدەرت
پیشەی پدەریت باوەرە وە سۆ
بچرە های پیاز ، یەکێ دوو وە جۆ
عەلی ئاغا هیچ دڵ تەنگ نەبووەو بە بیستنی شیعرەکە گەلێ دڵ خۆشیش بووەو سەرەرای ئەوە خەڵاتیشی کردووە .
رۆژێك شێخ رەزای تاڵەبانی تووشی دەبێتە تووشی یەسو ساوکەوەو بۆ گاڵتەو پێ کەنین بە شێوە زاری (ماچۆ) پێ‌ی دەڵێ :
یەسو گاوەکە ، یەسو (گاوەکە) = گاو : گا ، مەبەست لە (بەراز)ە
چێشتان کەرد چەنی سیاە گاوەکە
وەختێ برئاما چە زویلاوەکە
شەق‌و پەقتان کەرد چە کەلاوەکە
یەسویش بەم جۆرە وەڵامی شێخ رەزا دەداتەوە :
کاك شێخ هەرەکە ، کاك شێخ (هەرەکە) = هەر : کەر ، مەبەست لە (کەمتیار)ە
دم کولێ‌و سم خڕ چەم سیاوەکە
خرەوەبیتان ماڵدارو بێ ماڵ
دەورتاندا چەنە وەك پیرە کەماڵ .

* * *

یەسو ساوك لە ساڵی ۱۹۰۳ی‌ز لە دێ‌ی (هەفتەغار) ەوە دەگوێزنەوە بۆ دێ‌ی (عەرەب‌کۆیی) ناوچەی کاکەیی .
شاعیری چەوساوەکان خەلیل منەووەر (۱۸٦۳-۱۹۲۳ز) لە پارچە شیعرێکدا ناوی هێناوە وا لێرەدا چەند خشتێك لەو هۆنراوەیە دەخەینە بەر چاو :

گیای بەخت من بییەن سە پەلکە
مەعشووقم (هەمین مام ئەحمەد وەلکە)
ژەنێ بێ کەس بۆ بێ دایەو باوك
فێربۆ وە نەغمەی چریکەی چەکاوك
بچرۆ نەغمەی قەتارو لاوك
لایق وە (خەلیل) پەی (یەسو ساوك)
هەنی ئەو لایق نەبۆ وە هیچ کەس
دەك فەلەك قاپی یانەت بۆ دەرووەس
ل ۱۰۳ دیوان خەلیل منەوەر

* * *

لە ساڵی ۱۹۰۹ی‌ز لە تەمەنی (۷۸) ساڵیدا یەسو ئەمری خوای کردووەو لە گۆرستانی (حەواشەکان) لە دێ‌ی (عەلی سەرای) بە خاك سپێرراوە .
نموونەی شیعری گاڵتەو گەپی یەسو ساوك ئەمەی خوارەوەیە :
ئاغا ژەن برێشکە . . .
شاناش وە بان ساج نیم مەن برێشکە
زوڵف گرنج گرنج چوین قوڵف رەشکە
دوو مەمەی زل زل هەر وەکو مەشکە
چەنی کوچکانی گۆناش یەك رەنگ بی
مەواتت لاڵ بی ئەوەند بێ دەنگ بی
مشت مشت برێشکە وە دەم مەشانا
مەواتت وەحش رووی بیابانا
نموونەی شیعری غەزەلی ئەمەیە :
کنا نەزانی . . .
کنا نەرای عەشق هێمان نەزانی
خاوەن چەم سیاو وردە خاڵانی
ساوای نەونەمام چواردە ساڵانی
مەکەرەم ریسوای عێل‌و خێلانی
دین‌و ئیمانم مەدەر تالانی

چۆبانی یەسو ساوك

حەلْ زەمرووتی بالاْت دار سێوە
ـەیە کە ماچیْ چەو گۆناو لێوە
ـەی عەنبەرین دوو دورش پێوە
ـوت) نەعەشق دوو شێت بیا لێوە

* * *

دووەم - چۆبانی یەسو ساوك

چۆبان کوری یوسف کوری جەماڵە ، لە ساڵی ١٨٥٩ی ز لە دێی (قەڵخانلوی گەورە) لە خێزانێکی چەوساوە هاتووەتە ناوی جیهانەوە ، هەر بەمنداڵی لە ژێر دەستی باوکیدا فێری خوێندنو نووسین بووە ، باوکی بەناوبانگە بە (یەسو ساوك) ئەم سوارە سوارە شاعیرێکی پایە بەرزی سەردەمی خۆیەتی هەر ئەویش بووەتە هۆی هاندانی چۆبان بۆ ئەوەی بتوانێ شیعر بنووسێو ببێت بە شاعیرێکی لێ هاتوو چۆبان لە تافی لاویدا دەکەوێتە ئەوینی شۆخە کیژێکەوە ناوی (کیژان) بووە ، بەختیارانە لە ساڵی ١٨٨٩ی ز ئەو دڵدارەی بە نسیب دەبێتو لەگەڵیدا زەماوەندی کردووەو بووەتە هاو ژیانی ، چۆبان وەك شاعیرێکی دڵ تەڕ گەلێ شیعری غەزەلی پاراوی بەسەردا هەڵبەستووە ، لەو ئافرەتە سێ کوری بووە (ئەمین ، سلێمان ، محەمەد) ، ئێستا نەوەی ئەو سێ کورەی لە دێی (تویلەبەن)و (وەردەك) دادەنیشن هەردوو گوندی ناوبراو دەکەونە ژووری شاری (موصڵ)ەوە بە (٤٠) کیلۆ مەترێك . شاعیرمان بەناوە راستەقینەکەی خۆیەوە شیعری داناوەو نازناوی نەبووە ، گەلێ کەس لە پیرە پیاوانی هۆزەکەی لە ناوچەی گەرمیان شیعرەکانی لە بەردایە بەلام دەیدەنە پاڵ یەسو ساوکی باوکی چونکە ئەویان زیاتر ناسراوە لە چۆبانی کوری لە ناو خەڵکیدا ، هەندێ کەسیش شیعرەکانی هەردوکیانی تێکەڵو پێکەڵ کردووەو بە ناوی یەسویشەوە بۆ خەڵکی دەیگێرنەوە بۆیە ئێمەیش لە سەر قسەی ئەو جۆرە کەسانە لە گۆڤاری بەیان ژمارە (٩١)ی تشرینی یەکەم ساڵی ١٩٨٣ی ز هەردو شاعیرمان بە یەك کەس زانیوەو شیعری هەردوکیانیشمان تێکەڵ بە یەك کردووە بەلام لە پاش تەقەلاو کۆششێکی زۆر بۆمان ساغ کرایەوە کەوا (چۆبان) و (یەسو ساوك) کورو باوکنو هەردوکیانیش شاعیرنو بەرهەمیانیش هەیە . بە پێی پلەو شێوەی دارشتنی هۆنراوەکانیانو ناوەکانیانو پرسیار کردن لە زانایان توانیمان زۆربەی ئەم هەرەمەیە لە یەك جیا بکەینەوە . چۆبان هۆنراوەی هەمە جۆری بە دیالێکتی (ماچۆ) هۆنیوەتەوە ، زۆربەی بەرهەمەکانی سۆفیگەریو غەزەلین ، بەپێی ئەوەی شێوەی ئەوینی (غەزەلی) زیاترە بۆیە دەتوانین بڵێین شاعیر لە کاتی لاوێتیدا دەستی بە شیعر هۆنینەوە کردووە .

لە ساڵی ١٩٠٣ی ز.دا لەگەڵ ماڵی باوکیدا لە دێی (هەفتەغار)َەوە بار دەکەن بۆ دێی (عەرەب کۆیی) ناوچەی کاکەیی ، لە پاش هەشت ساڵ واتە ساڵی ١٩١١ی ز لەوێوە بار دەکەن بۆ دێی (وەردەك) لە هەرێمی شاری (موصڵ) .

شاعیری نەمر بە زانایەکی ئاین پەروەری کاکەیی ئەو سەردەمە دەدرێ لە قەڵەم ، پیاوێکی گەنم رەنگو بالا ناوەندی بووە ، خاوەن جووتێ سمێڵی قیتەڵانە بووە ، پیاوێکی روو خۆشو میوان دۆستو سەر راست بووە مرۆڤی زیرەكو هۆشمەندی خۆش ویستووە . هەق خوازو هەقیقەت پەرست بووە . دۆستایەتی لەگەڵ زانای ئاین پەروەری کاکەیی سەی سلێمانی پەلکە زێریندا (١٨٥٦-١٩٣٧ز) بەتین بووە .

گەلێ جار لە ڕێی شیعرەوە دژی زۆرداران‌و دەرەبەگەکانی ئەو سەردەمە ڕاوەستاوەو داوای مافی هەژاران‌و بێ لایانی کردووە .

کاك چۆبانی شاعیر لە ساڵی ١٩٢٥ی ز کۆچی دوایی کردووەو ماڵ ئاوایی لە نەتەوەکەی‌و ئەدەب‌و ئەدەب دۆستان کردووەو لە گۆرستانی گومەتی (شاه هەیاس) لە نزیك دێی (وەردەك) لە سەر لێواری ئاوی غازر (زێی گەورە) بە خاك سپێرراوە . ئەمەیش سێ پارچە هۆنراوەی چۆبانی نەمرە :

« ١ »

یاران چە دەردم . . .
کەس ئاگاش نییەن دۆستان چە دەردم
چە ناڵەی شەوان چە ڕەنگ زەردەم
چە شین‌و گرین هەناسەی سەردم
خەڵکان گشت ماتەن چە هوناو دیدەم
وێش کەرد بێگانە یار بەرگوزیدەم
بڵێسەی ئاور سینەی زامدارم
جەرگم سیاو کەرد سوچنا دەمارم
سەر تا پا ئەعزای تەن بی وە توتیا
دڵەی لاوازم تك تك تاویا
ئەوەند واتم یار زوبانم بی لاڵ
یار بە چەم نەدیم پشتم بی خرخاڵ
فرە هانام بەرد وە یاوەر وە دۆس
تا وێنەی نەسیم منیش کەندم پۆس
ئەوەند بە دەنگ بەرز من کەردم هەیهاو
بێزار بی هامسا گە مەحروم چە خاو
«چۆبان» فەرد شیوەن مەکەرە تەطویل
تاچینە زیاتر نەویەنی ڕەزیل

« ٢ »

ئەمشەو چە خاودا . . .
ئەمەشەو دیم شیرین چە شیرین خاودا
قرمز بی گۆناش لێوش مەیل ئاڵین
دەم وە خەنەوە ئاما وە باڵین
واتم تۆ بە عەشق زوڵف سیاه مارت
پەی خاتر دیدەی مەست‌و خومارت
عەشق ماچۆ ماچت دەرمانش پێوە
ماچێ ببەخشە چەو شیرین لێوە
ئاما وە جەواب ئەو خان وێرانە
وات هەتیم پەی ماچ مەبەر دێوانە
ماچ ! ببەخشە ماچ دەس چە گەردەن کەر
لێوو گۆناو خاڵ یەك یەك ماچ بکەر
چە ناز دڵبەر چە شڵپەی ماچ ماچ
ئامام وە خەوەر نە ماچ بی نە واچ
بە «چۆبان» واتەن عەشق وە سۆزەوە
عاشق‌و ماشووق وە دڵسۆزەوە

« ٣ »

برا فەقیرم . . .
برا چە سەر حەق من تای فەقیرم
فەقیرەن کاکۆم فەقیر باپیرم
فەقیر دایەمەن فەقیرەن پیرم
فەقیر برامەن فەقیرەن یارم
فەقیر خێشمەن فەقیر دەسبارم
فەقیر گشت کەس‌و براو باوانم
فەقیرەن مامۆو میمزاو خاڵوانم
هەر کەسێ باچۆ وە فەقیر خەراو
ئانە هەتیمچە هەم پوشت‌و ناپیاو
گەر وات دەوڵەمەن چە فەقیر خاسەن
نەزان‌و نادان بێ هۆش‌و کاسەن
کێ دی فەقیران چە ڕۆژ هەیهات
وێنەی ئەغنیا وێشان کەران مات
«چۆبان» وەس واچە حیکایەت فەقیر
دارا وە سەروەت مەکەرۆت زەویر